

ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ЇЇ СТРУКТУРА, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ РОЗВИТКУ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

УДК 371.3:355.23

О. Л. Федик

Останнім часом підготовка високопрофесійних офіцерських кадрів набуває особливого значення. Це потребує якісного підходу до системи підготовки, рівня викладання як базових, так і фахових дисциплін. Проблема розвитку пізнавальної активності курсантів вищих військових навчальних закладів була і залишається однією з актуальних проблем військової педагогіки і психології. Це зумовлено тим, що основним завданням вищого військового навчального закладу є формування активної і творчої особистості військового фахівця.

Аналіз праць науковців К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, А. Леонтьєва, А. Петровського, С. Рубінштейна, педагогів В. Лозової, П. Лузана, О. Пиндик, Т. Шамової, Г. Щукіної та інших вчених, які розглядали у своїх дослідженнях розвиток пізнавальної активності, є важливими для нашого дослідження, але вони в більшості стосуються школярів і студентів.

Метою даної статті є з'ясування сутності понять: “активність”, “пізнавальна активність”, “пізнавальна активність майбутніх офіцерів”, розкриття її структури, показників та рівнів розвитку.

У сучасному тлумачному словнику української мови активність трактується як “енергійна діяльність, здатність до взаємодії”, слово “активний” – як “енергійний, діяльний, який розвивається” [8].

Активність розглядають з різних точок зору. З біологічної точки зору, активність трактують як загальну властивість живої матерії, поява якої зумовлена необхідністю організму здійснювати обмін речовин із навколишнім середовищем; з психологічної – як “одну з характеристик діяльності і поведінки, як здатність людини до суспільно значущих перетворень у навколишньому світі, що виявляється у спілкуванні, спільній діяльності з

іншими, тощо”. Вона має усвідомлений і цілеспрямований характер, відзначається довільністю і значною стійкістю [7, с. 15].

У педагогічній літературі активність особистості трактують як “діяльне ставлення особистості до світу, здатність людини здійснювати суспільно значущі перетворення матеріального і духовного середовища на основі засвоєння суспільно-історичного досвіду людства”. Активність особистості визначається і як здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури. Інтегральною характеристикою активності особистості виступає при цьому активна життєва позиція людини, яка виявляється в принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній й налаштованості на діяльність [8].

Аналіз визначень поняття “активність” свідчить, що воно пов’язане із поняттям “діяльність”, його зміст розкривається через характер діяльності і ставлення до неї особистості. Взаємозв’язок цих двох понять вчені розкривають по-різному.

У дослідженнях В. Лозової [4], Г. Щукіної [11] та інших вчених зазначається, що поняття “активність” і “діяльність” взаємозв’язані, але не тотожні.

Р. Немов розглядає діяльність як форму соціальної активності, яка властива лише людині і має свідомий цілеспрямований характер. Згідно з другим підходом, поняття “активність” набагато ширше, ніж поняття “діяльність”. Представники цього підходу розглядають діяльність як вищу форму вияву активності, а саме – усвідомлену активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Поняття активності відрізняється від діяльності ситуативністю (відповідність внутрішньообумовленим цілям діяльності) і ініціативністю (внутрішнє прагнення і готовність до діяльності, їх вияв у діяльності).

У дослідженні В. Лозової [4], Г. Щукіної [11] та інших педагогів зазначається, що активність виражає не саму діяльність, а її рівень і характер, тобто визначає якість діяльності, але дуже специфічно – через ставлення суб'єкта до процесу діяльності та його результату. А отже, активність є якісною характеристикою діяльності, ступенем її виявлення, показником рівня діяльності.

Отже, аналіз психолого-педагогічних досліджень показав, що існують три підходи щодо визначення взаємозв'язку понять “активність” і “діяльність”:

- 1) активність – всеосяжна категорія, яка містить у собі діяльність;
- 2) поняття тотожні;
- 3) активність як міра діяльності, ступінь її виявлення.

У низці досліджень психологів і педагогів активність розглядається як властивість, риса особистості.

Дотримується подібної позиції у трактуванні активності і В. Лозова. Вона розглядає активність як рису людини, яка виявляється у стані готовності, у прагненні до самостійної діяльності, а також як здійснення діяльності, вибір оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети [4, с. 12].

Активність як риса особистості передбачає, що курсант стає суб'єктом діяльності і керує власним розвитком із урахуванням загальнолюдських цінностей, вимог суспільства і власних інтересів. Як особистісне утворення даний феномен виражає стан особистості і її ставлення до діяльності, що виявляється в психологічному налаштуванні суб'єкта на діяльність: зосередженості, увазі, мисленневих процесах, в інтересі до діяльності, яка здійснюється, особистій ініціативі [1, с. 48]. Активність як якісна характеристика суб'єкта діяльності впливає на процес цілетворення, на створення мотивації і на вибір способів діяльності [2, с. 25].

Досліджуючи види активності, В. Лозова зазначає, що у сприятливих умовах у людини розвивається три види активності. Фізична (біологічна), абсолютна активність – це істотна властивість людини як живої істоти, яка забезпечує її зв'язок з навколишнім середовищем, і зумовлена природною потребою організму в русі, фізичних навантаженнях і подоланні можливих

перешкод. Вона є передумовою психічного розвитку в онтогенезі. Психічна активність виявляється у забезпеченні потреби індивіда у пізнанні навколишньої дійсності, самого себе. Усі види пізнання здійснюються через рефлексію – форму розумової діяльності, спрямовану на осмислення дій інших людей і своїх власних. Соціальна активність – відносна, змінна активність людини як особистості, яка виявляється лише в діяльності, змінюється у зв'язку з її розвитком, зміною соціального середовища, у якому людина перебуває. Вона зумовлена потребою особистості в зміні і підтримці людського життя відповідно до власного світогляду, ціннісних орієнтацій [4, с. 11].

Таким чином, розглядаючи активність, слід розрізнити абсолютну активність людини як біологічної істоти, частини природи і відносну, змінну, коли йдеться про особистість, активність якої виявляється лише в діяльності. Соціальна активність визначає розвиток і становлення людини як особистості.

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічних джерел можемо зробити такі висновки:

сутність поняття активності багатоаспектне, різнобічне, всі сторони активності діалектично взаємопов'язані;

активність особистості формується, розвивається і виявляється у діяльності, яка спрямована на перетворення навколишньої дійсності відповідно до власних потреб, цінностей;

у трактуванні сутності активності позначилися три напрями. Одні науковці розглядають активність як діяльність, у якій суб'єкт змінює свою поведінку і свої індивідуальні властивості. Виявляючись у діяльності, активність особистості визначає її якість через ставлення суб'єкта до процесу діяльності. Це надає активності особистісних рис. Інші вчені розглядають активність як рису, якість особистості. Це дає дослідникам змогу розглядати активність і як якісну характеристику діяльності, і як властивість особистості, яка виявляється у ставленні людини до діяльності та її результатів, що виражається у готовності, прагненні, здатності до діяльності, бажанні досягти певної мети.

Активність виявляється у різних видах діяльності: грі, праці, навчанні, у громадському житті. Основним видом діяльності у вищому навчальному закладі є навчально-пізнавальна, і предметом нашого дослідження є пізнавальна активність.

На наш погляд, пізнавальна активність курсантів ВВНЗ формується, розвивається і виявляється у навчально-пізнавальній діяльності і є її якісною характеристикою. У навчально-пізнавальній діяльності активність особистості набуває якості рис особистості. Це дає змогу пізнавальну активність розглядати з позицій діяльнісно-особистісного підходу і як якість навчально-пізнавальної діяльності, спрямовану на досягнення цілей навчання, і як рису особистості, що є метою, засобом досягнення і результатом цієї діяльності.

Ураховуючи вищезазначене, ми розглядатимемо пізнавальну активність курсанта ВВНЗ як інтегративну якість особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння курсантом соціального досвіду, знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у пізнавальній діяльності, яка спрямована на досягненні цілей навчання.

Важливе значення для вивчення проблеми розвитку пізнавальної активності має визначення її структури. Аналіз педагогічних досліджень показав, що структуру пізнавальної активності часто зіставляють з діяльністю, вважаючи, що немає діяльності поза активністю та активності поза діяльністю.

Досліджуючи пізнавальну активність курсантів вищих військових закладів, І. Антипова [1, с. 45], О. Доронін [2, с. 36] розглядають пізнавальну активність як базову основу особистості, особистісне утворення, яке характеризується такими виявами, як саморегуляція пізнавальної діяльності, синтез пізнавальних мотивів і способів самостійної поведінки, стійкого позитивного ставлення суб'єкта до процесу пізнання. У структурі пізнавальної активності вони виділяють такі компоненти: мотиваційний, емоційно-вольовий і операційний (поведінковий за І. Антиповою). Дослідники вважають, що поведінковий, діяльнісний аспекти активності спонукаються і регулюються

мотиваційною основою особистості, її потребами, мотивами, цілями, ціннісними орієнтаціями, намірами.

Отже, на основі аналізу педагогічних джерел встановлено, що існують різні підходи до визначення структури пізнавальної активності. Ураховуючи те, що пізнавальна активність як інтегрована якість особистості характеризується: по-перше, ставленням до процесу і результату навчально-пізнавальної діяльності, умови її здійснення, стосунків з іншими людьми, які встановлюються в процесі навчання; по-друге, прагненням реалізувати свої пізнавальні можливості при розв'язанні певних освітніх завдань; по-третє, сукупністю пізнавальних засобів (знань, умінь і навичок), у структурі пізнавальної активності курсантів ВВНЗ ми виділяємо три взаємозв'язані і взаємообумовлені компоненти: мотиваційний; змістово-операційний; емоційно-вольовий.

Мотиваційний компонент є джерелом пізнавальної активності, який стимулює розвиток емоційно-вольового компонента. Разом з тим емоційно-вольовий компонент впливає на мотивацію учіння курсантів. Мотиваційний і емоційно-вольовий компоненти забезпечують самостійну навчально-пізнавальну діяльність курсантів, у результаті якої вони оволодівають знаннями, уміннями і навичками. Змістово-операційний компонент впливає на розвиток інших компонентів пізнавальної активності курсантів.

Виділена структура пізнавальної активності курсантів ВВНЗ є динамічною і дає можливість цілеспрямовано впливати на процес її розвитку у курсантів з урахуванням індивідуального й диференційованого підходу.

Розвиток пізнавальної активності курсантів потребує з'ясування способів діагностування сформованості даної якості, показників та рівнів її розвитку. На думку Т. Шамової, показниками пізнавальної активності є: ставлення особистості до навчання, що виявляється у пізнавальному інтересі до змісту знань і самого процесу діяльності; прагнення проникнути у сутність явищ, їх взаємозв'язків, ефективно оволодіти знаннями; мобілізація морально-вольових зусиль, розумове напруження [10].

Показниками пізнавальної активності Є. Коротаєва називає такі ознаки: стабільність, сумлінність, усвідомленість учіння, творчий вияв, поведінка в нестандартних ситуаціях, самостійність при розв'язанні завдань та ін. [3, с. 93].

На думку В. Лозової, показниками сформованості пізнавальної активності учнів є: відповідальність, сумлінність, енергійність, інтенсивність, самостійність тощо [4, с. 33].

Ознаками пізнавальної активності майбутніх офіцерів є: підвищена інтелектуальна орієнтувальна реакція на навчальний матеріал на основі пізнавальної потреби, що виникла; здійснення курсантами ряду послідовних і взаємозв'язаних пізнавальних дій, які спрямовані на досягнення певного пізнавального результату [2].

Н. Полетаєва вказує на такі вияви пізнавальної активності курсантів у процесі навчання: інтелектуальні (запитання до викладачів, прагнення виступити тощо); емоційні (прагнення до контакту з викладачем, до пошуку інформації); вольові (вияв зусиль при виконанні завдань) [6, с. 82–83].

П. Лузан вважає, що за основні показники оцінювання процесу формування активності слід обрати якість набутих знань, умінь і навичок студентів, уміння застосовувати знання до вирішення виробничих ситуацій; пізнавальну самостійність та рівень мотивації учіння студентів [5].

Аналіз педагогічних джерел показує, що дослідники виділяють велику кількість показників пізнавальної активності. Немає єдиного підходу до виділення загальних показників розвитку пізнавальної активності.

На нашу думку, пізнавальна активність курсантів ВВНЗ характеризується такими показниками:

- 1) потреба у знаннях як основний елемент пізнання;
- 2) направленість на засвоєння знань, умінь і навичок;
- 3) інтерес до пізнання, прагнення відшукати свій шлях до нових знань, намагання до розширення знань;
- 4) уміння аналізувати, виділяти головне, приймати рішення;
- 5) застосування засвоєних знань на практиці.

У навчальному процесі зустрічаються ситуації, коли курсант, який отримав низький результат, працював з максимально можливою для нього активністю. Не завжди той курсант, який правильно розв'язав поставлене завдання, виявив оптимальну активність, тобто таку, яка дозволяє йому досягти якісно нових результатів у певному виді діяльності на основі раціонального докладання сил у певному виді діяльності [2, с. 33; 8, с. 54].

Погоджуємося з думкою П. Лузана [5, с. 77], Т. Темерівської [9, с. 77] та інших дослідників, які вважають, що деякі показники (відповідальність, сумлінність та інші) дуже важко піддаються вимірюванню, а велика кількість показників утруднює визначення рівнів активності.

На основі аналізу педагогічних джерел дійшли висновку, що пізнавальна активність функціонує на різних ієрархічних рівнях. Умовно можна виділити два підходи до визначення рівнів пізнавальної активності. Згідно з першим підходом, дослідники пов'язують рівень пізнавальної активності з рівнем пізнавальної діяльності. Прихильники другого підходу стверджують, що рівень пізнавальної активності з рівнем пізнавальної діяльності не пов'язаний. Більшість дослідників виділяють три рівні пізнавальної активності. Зазначимо, що у багатьох випадках вид і рівень пізнавальної активності (наприклад, репродуктивна, продуктивна) вживаються як тотожні поняття. Коли говоримо про розвиток пізнавальної активності курсантів ВВНЗ, маємо на увазі якісні зміни цього феномена, які забезпечують досягнення курсантами цілей підготовки у ВВНЗ.

Розвиток пізнавальної активності курсанта відбувається як перехід з одного ієрархічного рівня на інший і супроводжує весь процес формування особистості. Це зумовлено тим, що між цими процесами існує діалектичний взаємозв'язок: зміна в активності відображається на навчально-пізнавальній діяльності, а розвиток особистості впливає на стан активності.

Використовуючи теоретичні дані аналізу пізнавальної активності, нами було складено якісну характеристику рівнів розвитку досліджуваного явища (див. таблицю).

Таблиця

**Характеристика рівнів розвитку пізнавальної активності курсантів
військових вузів у процесі вивчення фахових дисциплін**

Рівень розвитку пізнавальної активності	Характерні ознаки рівня розвитку пізнавальної активності
Високий рівень	<p>Позитивне ставлення, що виявляється у стійкому інтересі до вивчення фахових дисциплін, в розумінні значущості вивчення фахових дисциплін, у стійкому прагненні до самостійної навчально-пізнавальної діяльності, до вдосконалення професійних знань.</p> <p>Фахівці володіють фаховими знаннями, здатні застосовувати їх в нестандартних ситуаціях. Курсант передбачає труднощі і наполегливо їх долає. Завжди виявляє ініціативу на занятті й у позааудиторний час. Емоційні переживання від навчання позитивні, стійкі</p>
Середній рівень	<p>Позитивне ставлення, що виявляється у недостатньо стійкому інтересі до вивчення фахових дисциплін, в усвідомленні значущості вивчення фахових дисциплін, недостатня увага приділяється самоосвіті. Займається самостійно несистематично. Обсяг та якість теоретичної та практичної підготовки дозволяє розв'язувати завдання у дещо змінених умовах. Курсант долає труднощі, але не надто наполегливий у досягненні мети, потребує іноді допомоги зі сторони викладача. Ініціативу виявляє не завжди. Його емоційні позитивні переживання від навчання не завжди стійкі</p>
Низький рівень	<p>Байдуже ставлення до вивчення фахових дисциплін, що виявляється у нестійкому інтересі до навчання. Курсант розуміє значущість фахових знань, але не бажає вдосконалювати професійні знання, не хоче самостійно займатися. Недостатній рівень фахових знань, розв'язує лише типові завдання за зразком. Курсант слабо виявляє вольові зусилля, наполегливість для досягнення мети. Дуже рідко виявляє ініціативу, майже безініціативний, потребує постійного контролю зі сторони викладача. Труднощі долає з допомогою викладача і товаришів. Емоційні переживання поверхневі і нестійкі</p>

Умовно виділені нами рівні пізнавальної активності курсантів ВВНЗ дозволяють прослідкувати за процесом розвитку даної якості, орієнтовно визначити той еталон, до якого слід прагнути у процесі підготовки майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі.

Таким чином, нами виділені структура, показники та рівні розвитку пізнавальної активності курсантів ВВНЗ у процесі вивчення фахових дисциплін.

Список використаної літератури

1. Антипова, И. Н. Формирование познавательной активности курсантов на основе технологий задачного подхода : дисс. ... канд. пед. наук / И. Н. Антипова – Саратов, 2000. – 189 с.
2. Доронин, А. А. Технология развития познавательной активности курсантов на основе стиля учения : дисс. ... канд. пед. наук / А. А. Доронин – Саратов, 2006. – 182 с.
3. Коротаева, Е. В. Хочу, могу, умею! Обучение, погруженное в общение / Е. В. Коротаева – М. : “КСП”, Институт психологии РАН, 1997. – 224 с.
4. Лозова, В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова – Харків, 2000. – 164 с.
5. Лузан, П. Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти : дис. ... д-ра пед. наук / П. Г. Лузан – К., 2004. – 505 с.
6. Полетаева, Н. В. Педагогические условия развития профессионально-творческой познавательной активности курсантов образовательного учреждения МВД России : дисс. ... канд. пед. наук / Н. В. Полетаева – Липецк, 2004. – 128 с.
7. Психологічна енциклопедія / Автор-упор. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД “Школа”, 2006. – 1008 с.
9. Темерівська, Т. Г. Формування пізнавальної активності студентів медичного коледжу в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін : дис. ... канд. пед. наук / Т. Г. Темерівська – Тернопіль, 2004. – 248 с.
10. Шамова, Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова – М. : Педагогика, 1982. – 209 с.
11. Щукина, Г. И. Активизация учебной деятельности учеников в учебном процессе / Г. И. Щукина – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.